

Байкенжина Кулбагила Алиакпаровна

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің доценті,

заң ғылымдарының кандидаты

Балгимбеков Даурен Укибаевич

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің профессоры,

заң ғылымдарының кандидаты

Каржасова Гулдана Батырбаевна

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің PhD докторы

АЛАЯҚТЫҚ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ОБЪЕКТИВТІК ЖӘНЕ СУБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақала алаяқтық қылмысының объективтік және субъективтік белгілерін анықтауға осы түсініктің даму тарихы, ерекшеліктері мен қазіргі кездегі жағдайына арналған

Резюме. Статья посвящена объективному и субъективному признаку «Мошенничество». Исследуется эволюция данного понятия, особенности, современные подходы и комментарии.

Summary. The article is devoted to the objective and subjective feature "Fraud". The evolution of this concept, features, modern approaches and comments is explored.

Қоғамның дамуы, ізгіленіп алға қарай даму сатысында, жеке тұлғалардың әлеуметтік, экономикалық және рухани жағдайы жақсарған тұста, күн тәртібінде өзгермей тұрған өзекті мәселенің бірі алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасаудың азаймай тұрғандығы. Бұрынғыға қарағанда, алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстық әрекеттердің саны ғана емес, сапалық жағы да өзгерді. Жоғарыда көрсетілген әрекеттердің шығу себебі түбегейлі анықталмағандықтан, қылмыс жасаудағы осы тәсілмен күрес ұйымдастыру мүмкіндіктері толықтай жолға қойылмай отыр.

Сондықтанда, алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасау әрекеттерін жан-жақты зерттеу үшін, осы тәсілді қолданып қылмыс жасаушы тұлғаның қылмыстық зардапқа деген ішкі психикалық пиғылын ашу қажет. Ондағы басты мақсат алдау мен сенімді теріс пайдаланудың әр түрлі жағдайларға байланысты жалпы және арнайы механизмін анықтау, сөйтіп онымен күрес жүргізудің әлеуметтік және арнайы шараларын белгілеу. Қылмыстың субъективтік жағын сипаттайтын белгілерді толық және жан-жақты анықтау қылмысты дұрыс саралаудың, әрекеттің және сол қылмысты жасаған адамның қоғамға қауіптілік дәрежесін анықтаудың, жауаптылықты жеке-даралаудың қажетті шарты болып табылады.

«Субъективтік жақ-ол қасиет, яғни қоғамға қауіпті әрекеттің қажетті белгісі-дейді И.Борчашвили. Оның мазмұны қауіпті әрекетке берілген баға, ол жасалғаннан кейінгі қылмыстық салдар. Сонымен қатар субъективтік жақ пен әрекеттің сыртқы қасиеті арасындағы өзара байланыс оларға берілген бағаның сәйкестілігімен бітпейді. Бұл көрсетілген мән-жайлар аталған белгілерді сипаттауда, олардың нақты мазмұнын анықтауда, осы түсініктерді құрайтын құрама элементтерді

айқындауда елеулі рөл атқарады. Кез келген әрекеттің оны жасаған адамның санасында бастамасы болады» [1,125 б.].

Барлық қасақана қылмыс сияқты, алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстардың субъективтік жағы-кінә, ниет, мақсат және эмоция. Кінә-қылмыс элементі. Ол кез келген қоғамға қауіпті әрекеттің қажетті құрама бөлігі болып табылады. Біздің ойымызша, заңға қайшылық қоғамға қауіптілікті көрсетеді. Сондықтан кез келген заңға қайшы әрекет қоғамға қауіпті болып табылады. Адамның алдау мен сенімді теріс пайдаланудың объективтік белгілерін мойындауы, оның санасына қол сұғушылықтың нақты және құқықтық жақтарының бейнеленуі арқылы қоғамдық қауіптілікті түсінуге мүмкіндік туады.

Қол сұғушылық жасайтын адам алдау мен сенімді теріс пайдаланудың объективтік жағының барлық белгілерін және оның затын ұғынады, ой-өрісінен өткізеді. Бұл мән-жай қоғамға қауіпті әрекетті, оның жасау тәсілін және қылмыс затын тікелей ұғынуға болатындығымен түсіндіріледі; соған байланысты қылмыскер өзінің интеллектуальдық мүмкіндігін, бірінші кезекте, алдау мен сенімді теріс пайдаланудың осы көрсетілген категория ретінде жасалатынын қылмыстың мән-жайын түсінуді қамтиды. Кінәнің шын мазмұнын, нақты формасын және дәрежесін анықтамай адамды ерекше қауіпті қылмысты қайталаушы деп тану, шартты түрде соттау, шартты түрде мерзімінен бұрын босату, рақымшылық актілерін қолдану туралы мәселелерді дұрыс шешуі мүмкін емес.

Қылмыскер санасында жасалынатын қылмыстың фактілік жағы қамтылады, яғни, жәбірленушінің назарына алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қамтамасыз етілетін мүліктік талап қамтылған ақпарат жеткізу. Сонымен қатар, алдау мен сенімді теріс пайдаланушы жасалатын қылмыстың қоғам үшін мәнін түсінеді. Ол жәбірленушінің назарына жеткізілген хабар оның бойында үрей тудырады, талап еткенді мәжбүрлейді деп ойлайды. Бұл жерде психикалық әсердің маңызы өте зор. Қоғамға қауіпті салдарды болжап білу арам ниеттің интеллектуальдық кезеңінің екінші белгісі болады, ол алдау мен сенімді теріс пайдаланудың материалдық құрамдарына тән.

Алдау мен сенімді теріс пайдалану формальдық құрамындағы арам ниеттің еріктілік сәті белгілі бір зиян келтіремін деп алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы субъектінің мүліктік талап қою ниетімен беріледі. Алдау мен сенімді теріс пайдалану адамның бойына тумасынан берілген қасиет, бірақ ол бір адамда жасырын түрде, тіпті байқалмайды да, ал екінші бір адамда анық, көрінеу көзге байқалып тұрады. Жеке тұлғадағы алдау мен сенімді теріс пайдалану қасиеттері көбіне алдына қойған мақсатты жүзеге асыру үшін қолданылады. Қылмыстық ниет мақсатпен тығыз байланыста болады. «Мақсат жасалатын құндылықтың адам санасындағы идеалдық образы». В.П.Тугариковтың пікірінше, «Ниет адамды әрекет етуге итермелейді, ал мақсат- адам әрекеті қайда бағытталған»-, деген сұраққа жауап береді [2, 47 б.].

Адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасы жағдайында, олардың бір-біріне, қоршаған ортаға, тәрбиеге, түрлі әрекеттерге деген көзқарасы пайда болып отырады. Адамның өзін-өзі жоғары қойып, өзіне-өзінің баға беруі арқылы басқа адамдарға, халыққа, ұлтқа, жынысқа, жасқа, мамандыққа, жақындарына деген қарым-қатынас түрлері пайда болады. Міне, осы тұрғыда алдау мен сенімді теріс пайдаланудың табиғаты да солғұрлым айқындала түседі. «Алдау», «сенімді теріс пайдалану» тұлғалардың арасындағы қарым-қатынас түрлерінен, үшінші тұлғаның олардың қарым-қатынастарына араласуынан пайда болады. «Алдау» бұл әрекет ету тәсілі емес, сол тәсілге деген адамның ойының жемісі. Абайсыздықпен, ойланбай, ниеті болмай жасалған әрекеттен туған зардап, алдаудың жемісі болып табылмайды.

Алаяқтық болуы үшін міндетті түрде қасақаналықпен (тікелей және жанама) алдау мен сенімді теріс пайдалану болуы керек. Алдау мен сенімді теріс пайдалану табиғаты субъектінің жан азабы мен тән азабын тартқызу арқылы жәбірленушіге мақсатына алған зардап түрін келтіруі. Субъектінің алдына әрекет ету ниеті арқылы жәбірленушіге жан азабын, тән азабын тартқызуы мақсатын қоюы, алаяқтықтың табиғаты болып табылады. Сонымен, « алдау мен сенімді теріс пайдалану », бір жағдайда белгілі бір мақсатты жүзеге асыру құралы болса, екінші бір жағдайда ойына алған зардаптың туындауы болып табылады.

Кей жағдайда, қылмыстық әрекет кезінде алға қойған мақсат пен оған жету үшін пайдаланылған құрал арасындағы сәйкестілік болмай қалады. Алдау мен сенімді теріс пайдалану табиғатын зерттеуде есепке алуға қажетті тағы бір жағдай ол- әлеуметтік дамудағы өзгерістер. Қоғамда болып жатқан күнделікті өзгерістерге сәйкес қоғам мүшелерінің мінез-құлқы да өзгереді. Адамның мінез-құлқы дүниеге келген уақытынан бастап қалыптасатын болғандықтан, қоғамдағы өзгерістер де оған әсерін тигізбей қоймайды. Адам бойындағы алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілдерін пайдалану ниеті адамда ерте кезден-ақ пайда болады, тіпті сонау ерте балалық шақта.

Алғашында ол қоршаған ортадағы кейбір құбылысқа қарсылық жасау үшін қолданылады. Балалардың мұндай әрекеттері олардың ішкі ойлау қабілеттерінің жемісі емес, ол аяқ астынан пайда болған ойдың көрінісі. Осы әрекеттер бірнеше рет қайталанса және ол әрекетке дер кезінде баға беріліп тиым салынбаса, онда ол бірте- бірте тұрақтылыққа ұласады да, адамның мінез-құлқының көрінісі ретінде қалыптасып қалады. Адам қылмыс жасағанда, оған белгілі бір нәрсе түрткі болады, өзінің жігерін қандай да бір нәтиже- мақсатқа жетуге бағыттайды.

Адамның психикалық қатынасының сипаты қандай да бір ниетпен, мақсатпен айшықталатын болғандықтан, оларды анықтамай кінәнің шын мазмұнын дұрыс бағалау мүмкін емес. Қылмыс жасаудың себебіне, орыстың көрнекті криминалистері И.Я. Фойницкий, М.П. Чубинский ниетті қылмыстың көзі деп сипаттаған, соттың талқылауына жататын нақты факт деп есептеген. Көрнекті орыс ғалымы Л.Е.Владимиров былай деп жазады: «Көзі ашық судья қылмыстың ниетін ашпаған тергеуге қанағат білдірмейді. Әрекетті түсіну үшін ішкі түрткінің терең психологиялық мәні бар, ол осы қылмыстың неге жасалғандығын түсіндіреді, егер сотталушының көңіл-күйіне күдік тударатын болса, даулы мәселені дәрігер-психиатрдың қорытындысына қалдырады» [3, 39-41 бб.].

Мінез-құлықтағы алдау мен сенімді теріс пайдалану ниеті, адам санасында қалыптасып оның еркіне ықпал жасайды, оның қоғамға қауіпті әрекетіне тиісті бағыт береді. Қылмысты саралау үшін де алдау мен сенімді теріс пайдалану ниетінің себебін анықтаудың маңызы зор. «Ниетті білмей адамның басқа мақсатқа емес, неге осы мақсатқа ұмтылғандығын түсіну мүмкін емес және де оның әрекетінің шын мәнін де түсіне алмайсың»-дейді К.Ф.Тихонов [4, 142-143 бб.].

Ниет –бұл субъектінің өзіне қажетті құндылықты таңдаудағы ішкі жан дүниесіндегі пайда болған психофизиологиялық процестің туындысы. Субъектінің мінез-құлқында қылмыстық ниет пайда болған кезде, ниетпен қатар сол ниеттен пайда болған зардаптың жазаланатындығы туралы ой да пайда болады. Егер субъект қылмыстық ниетті шындап жүзеге асырмақшы болса, онда оның жоспарында ниетінен туындайтын әрекеттің зардап көлемі және зардапты туғызатын жағдайлар да көрсетіледі. Жасалған жоспар бойынша субъект ниетін жүзеге асыру немесе асырмау туралы, зардап тудыру немесе зардап тудырмау туралы шешім қабылдайды.

Субъектінің ниетінің қандай болғандығын, әсіресе алдау мен сенімді теріс пайдалану қылмыстарынан туған зардаптарға қарап нақтырақ айтуға болады. Бірақ, соған қарамастан, алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасағандардың көпшілігі, әрекетінің зардабын түсінбегендігін, әрекетіне бақылау жасай алмағандығын, әрекет өткеннен кейін оның қалай жасалғандығын ойына түсіре алмағандығын айтады, яғни субъектінің ішкі сезімінде бір «жойқын күш» пайда болып әрекетін бақылап қадағалай алмайтындай халге жетіп қылмыстық зардап туғызады. «Бұл алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасаған субъектілердің барлығына тән ортақ психологиялық құбылыс», - деп жазады К.Ф.Тихонов. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасау ниеті субъектіде бұрыннан келе жатқан ойдан, сондай-ақ адамдармен қарым-қатынасынан, қоршаған ортасында бос уақытын қалай өткізуіне байланысты т.б жағдайлардан пайда болады. Бұл пікірді анкета жүргізіп сұралғандардың 62 % растап отыр.

Психологиялық жағынан еліктеу нәтижесінде пайда болған алдау мен сенімді теріс пайдалану ниеті, субъектінің тәжірибесімен толықтырылып, дер кезінде тиісті тойтарыс алмағандықтан, субъектінің мінез-құлқындағы тұрақты ниетке айналады. Алдаумен сенімді теріс пайдалану нәтижесінде өзінің әрекетін жоғары бағалау арқылы, субъект болар –болмас оқиғаға да алдауды лайық деп санайтын дәрежеге жетеді, сөйтіп бара-бара алдау қажеттігін қолдайтын ниеттен басқа, алдаудың түрлі әдістерін пайдалану ниеті де пайда болады. Алдау мен сенімді теріс пайдалану ниетінің пайда болуына төмендегідей жағдайлар себеп болады:

-субъектінің алдау мен сенімді теріс пайдалану туралы жеке пікірі-субъектінің өз мінез-құлқындағы алдау туралы ниетті психологиялық ойлау нәтижесінде дұрыс деп тануы;

-әрекетті бағалау факторлары-ниеттің қалыптасуына өзіншілдіктің әсері, қоршаған орта пікірін ескермеу, менсінбеу т.б ;

-көзқарас- белгілі бір ниетпен алдау мен сенімді теріс пайдалану бастаулары (кино, әдебиет, теледидар, бұқаралық ақпарат құралдарының әсері);

-субъектінің әрекеті- таңдап алған объектіні бағалай отырып алдау мен сенімді теріс пайдалануда қолданатын тәсілдерінің түрлері.

Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасау ниеті субъектінің көңіл-күйіне де тікелей байланысты, қылмыстық ниетті тезірек жүзеге асыру әсіресе ішімдік ішкен кезде пайда болады. Талдау жүргізу нәтижесінде алдау мен сенімді теріс пайдаланып қылмыс жасаушылардың 89 % қылмыстық әрекетті мас күйінде жасағандығы дәлелденіп отыр. Біздің зерттеуіміз бойынша, көп жағдайларда 88 % алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасау ниетінің ұзақтығы көпке созылмаған, субъект қылмыс жасағанда жеке және әлеуметтік зардаптар туралы алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасаушыларға қолданылатын жазаның ең қатал түрлері ұзақ уақытқа бас бостандығынан айыру жазасының өзі сұрау салғандардың 77 %-ның қылмыс жасау ниетіне әсер ете қоймаған, ал қалған 23 % ауыр жазаны ескере отырып, қылмыс ашылмай қалып, жаза тағайындалмауы мүмкін деген есепте болған.

Біздің пікіріміз бойынша, бұл көрсеткіштің себебі: субъектіде алдау мен сенімді теріс пайдалану деген ниеттің ертеден қалыптасуы, әрекетін тек осы бағытта ғана жүзеге асырып, жалғастырып отыруы, сөйтіп өзіншілдіктің жоғары деңгейінде нақты жағдайларда алдау мен сенімді теріс пайдалануды қылмыс құралы ретінде пайдалануы. Кей сәттерде жеке тұлғалар

арасындағы қоғамдық қатынастар нәтижесінде алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілін қолдануға мәжбүр болатын жағдайлар туындауы мүмкін:

-қоғамдық қатынастарды реттеу шеңберінде;

- отбасылық, тұрмыстық, өндірістік, еңбек және бос уақытын өткізуді ұйымдастыру кезінде;

-объектілерді реттеуге байланысты;

-жеке тұлғалардың бір-бірімен, тұлғалардың топтармен, топтар арасындағы, тұлға мен қоғам арасындағы, қоғам мен әлеуметтік топтар арасындағы қарым-қатынасы.

Жоғарыда келтірілген қоғамдық қатынастардың түрлері бір-бірінен алшақ, еш байланыссыз жүзеге асырылуы мүмкін емес. Қоғам дамуындағы Маркстік және Лениндік теорияларға байланысты қоғам мүшелеріне сендіру әдістерінен басқа мәжбүрлеу тәсілдері де қолданылады. Мәжбүрлеу шаралары негізінен құқықтық нормаларды қолдану арқылы жүзеге асырылады да, қоғамның бірқалыпты өмір сүруіне ықпалын тигізеді. Бірақ, осыған қарамастан қоғамдық қатынастардың түрлі салаларында тұлғалардың бір-бірімен, тұлғаның – топпен және топтардың арасында әлеуметке қауіпті мәжбүрлеудің түрлері жүзеге асырылып жатады. Мұндай жағдайлар сананың әлеуметтік психологиялық артта қалушылығы негізінде пайда болады.

Алдау мен сенімді теріс пайдалану психологиясы жаңада ғана пайда болған процесс емес, ол бұрында болған, ол процесс үнемі қоғамдағы өзгерістерге байланысты өзгеріп отырады. Алдау мен сенімді теріс пайдаланудың жағдайы мен себептерінің бірі деп тұлғаны қоршаған ортадағы кемшіліктерді айтуға болады, олар- отбасы тәрбиесі, оқу процесіндегі кемшіліктер т.б «Жеке тұлғаның қалыптасуы әлеуметтік ортада, қоғаммен тікелей байланыста жүзеге асырылады. Тұлға дамитын қоғамның өзін бірнеше кіші орталарға бөліп қарастыруға болады. Өйткені әрбір кіші орталардың өзінің жеке-жеке әсері болуы мүмкін. Ол әсерлер жақсы да, жаман да болуы, сондай-ақ барлық кіші орталар бір мезгілде бірдей тек қана жақсы әсер, немесе тек қана жаман әсер етеді деп нақты айтуға болмайды»- деп жазады А.И.Долгова [5, 297 б.].

Тұлғаның дамуы туралы бұл келтірілген пікірмен келіспеуге болмайды, өйткені, жеке тұлға бүкіл қоғамға немесе өмір сүрген ортасына әсер ете алмайды, ал қоғам немесе тұлға өмір сүрген орта тұлғаны өз ортасына қарай ыңғайлап тәрбиелей алатындай қабілетке ие. Сондай-ақ, алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасағандардың өмір сүрген кіші-гірім орталарына байланысты нақты әлеуметтік-психологиялық зерттеу материалдарына сүйеніп, олардың алдау мен сенімді теріс пайдалану себебіне талдау жасап және оның алдын алу жұмыстарын жүргізуге болады.

Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасап, бірінші рет сотталған 200 адамнан арнайы үш тараудан тұратын төмендегідей сұрақтар қамтылған анкета толтыру сұралды: қоршаған ортаның субъектінің алдау мен сенімді теріс пайдалануды қолдануына тигізген әсері; қылмыс жасау алдындағы субъектінің әлеуметтік топпен қарым- қатынасы; субъектінің қылмысқа дейінгі және қылмыс жасау үстіндегі ниеті, жанжалдың себебі- және ол анкета жүргізудің қортындылары төмендегідей болды. Бірінші тарау бойынша :

Сұралғандардың 54 % отбасында алдау мен сенімді теріс пайдалану -тәрбие беру мәселесі болып есептеледі. 10 %-ның ата-аналары балаларының өз қатарластарыналдау мен сенімдерін теріс пайдалануын мақұлдап, қуаттап отырады. Бұдан басқа да қоршаған ортадағы

алдау мен сенімді теріс пайдалануға себеп болған әлеуметтік факторларды көрсетуге болады: мысалы, таныстарының, жолдастарының алдау мен сенімді теріс пайдалануы-55 %, кино,теледидар, әдебиеттердегі алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілдерінің әсері- 19 %. Сондықтанда жоғарыда келтірілген фактілерге сүйене отырып, алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасағандардың әлеуметтік ортадан алдау мен сенімді теріс пайдалану моделін көріп-біліп, үлгі еткен деген пікір айтуға болады. Сотталғандардың қоршаған ортадан алған үлгісі негізінде, күнделікті өмірде, кей-кезде ата-аналарымен, дос-жолдастарының мақұлдауы нәтижесінде жүзеге асыруға болатын психологиялық фундамент арқылы жеке тұлғалардың мінез-құлқында алдау мен сенімді теріс пайдалану ниеті туындайды. Бұл ниет келе-келе жеке тұлғаның әлеуметтік топтар мен қоршаған ортадағы қоғамдық қатынастарының құрылымы мен мазмұнына кері әсерін тигізетін халге жетеді.

Екінші тарау бойынша сұралғандардың 35 % қарым-қатынастарын алдау мен сенімді теріс пайдалану себеп болды деп есептесе, ол әлеуметтік орта бойынша: 3%-еңбек ұжымында, 8% демалыс уақытында, 24% отбасы жағдайында деп көрсетті. Тұлғаның алдауға даяр тұратындығы көбіне отбасында айқын байқалады, оған себеп оның әрекетіне әлеуметтік бақылаудың болмауы. Анкеталық талдауға жүгінсек: алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстардың 39 % отбасы тұрмыстық жағдайда, 6 % жұмыс орнында жасалған. Әлеумет қолдайтын қажеттіліктерге қол жеткізу үшін, алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасаушылар, қажеттіліктеріне қол жеткізуде жеке тұлғаның жағымсыз қасиеттерін бірге қолдануды жүзеге асырған.

Үшінші тарау бойынша қылмыс жасаушы тұлғаның әрекетіндегі ниетті оның жеке бас қасиеттерімен және сол қасиеттердің қылмыстық құқықбұзушылық туудағы ерекшеліктерімен салыстыра отырып талдау жасап көрейік. Зерттеу нәтижелері бойынша алдау ниеті, алдау мен сенімді теріс пайдалану алдында психологиялық кедергінің болмауы болып табылады екен. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасаушылардың әлеуметтік-демографиялық жағдайлары да қызығарлықтай санды көрсетеді. 2/3 немесе 63%-30-жасқа дейінгілер, оның ішінде 17 % кәмелетке толмағандар. Осыдан алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстардың көпшілігін жас адамдар жасайтынын көруге болады.

Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасайтындардың білім деңгейіне келер болсақ, олар төмендегідей болып бөлінеді:53 %- бастауыштық білім, 5 сыныпқа дейін; 10 %- орта, аяқталмаған білім; 24 %- орта білім; 14 %-арнайы орта білім; 3 %-аяқталмаған жоғары білім; 6 %-жоғары білім. Бұл көрсеткіштерден, алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасаушылардың білім деңгейінің төмендігін және қызығушылығымен қоршаған ортаға деген көзқарасының дұрыс дамымағандығын көруге болады. Сұралғандардың әлеуметтік жағдайлары бойынша талдануы төмендегідей: 54 % жұмысшылар, 12 % қызметшілер, 10 % оқушылар мен студенттер, 24 % еш жерде жұмыс істемейтіндер, оның ішінде 6 % тұрақты мекен-жайы жоқтар. Сұралғандардың 1/4 бөлігі еш жерде жұмыс істемегендігі (қылмыс жасағанға дейін) олармен құқық қорғау органдары қылмыстың алдын алу жұмыстарын дұрыс жолға қоймағандығын көрсетеді .

Міне, осы жоғарыдағы көрсеткіштер алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы қылмыс жасаушылардың ниетіндегі өзгерістерге міндетті түрде әсерін тигізеді. Қылмыс жасаушылардың соттылық жағдайы да зерттеу объектісінен тыс қалған жоқ. Сұралғандардың 57 % бұрын сотты болғандар, оның ішінде: 29 % бірінші рет сотталғандар, 15% екі, 8%үш немесе одан да көп, 5%қылмысты қауіпті қайталаушылар.Сұралғандардың 46 % жазасын өтеу

мекемесінде болғандар, бірақ соған қарамастан қылмысты қайталаушылар. Сұралғандардың 73 % қылмыс жасап сотталғанға дейін әкімшілік құқық бұзушылар.

Жоғарыдағы көрсеткіштер алдау мен сенімді теріс пайдалану қылмыс жасаушыларға құқық қорғау органдары және қоғам тарапынан жеткілікті негізде қылмыстың алдын алу шаралары қолданылмайтындығын, сондай-ақ бұл тұлғалардың ниеттерінің тұрақтылығын көрсетеді. Алаяқтық қылмысы туатын әрекеттердің ерекшеліктері мен қылмыс жасаушы тұлғаның алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасайтын қылмыстарына себеп болатын жағдайларға төмендегідей арнайы белгілерді тән деп көрсетуге болады:

1. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмысты болдырмау үшін қажетті психологиялық кедергіні ешқашанда жеңе алмайды немесе ондай кедергі болмайды да, өйткені қылмыс жасаушыда алдау мен сенімді теріс пайдалану ниетінен басқа ниет болмағандықтан;

2. Алдау мен сенімді теріс пайдалану ниеті адамның жан дүниесіне қатты әсер етеді де, ниетті қалайда жүзеге асыруды мақсат етеді;

Тергеу – сот тәжірибесінде алдау мен сенімді теріс пайдаланудың субъективтік жағын бағаламау немесе елемеу қылмысты саралағанда елеулі қателіктерге әкеп соқтарады. Бұл қателіктер қылмыспен күреске, азаматтардың құқықтар мен заңды мүдделерін қорғау ісіне нұқсан келтіреді, заңға, әділдікке сенімді азайтады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. И.Ш.Борчашвили., Т.К.Рахимжанова. Комментарий к Уголовному Кодексу РК. Караганда. 2012.125б
2. В.П.Тугариков. Признаки мошенничества как самостоятельного имущественного посягательства. М.2013. 47б
3. Л.Е.Владимиров. Формы и виды воровства чужого имущества - грабеж, разбой, мошенничество, растрата), корыстные и некорыстные правонарушения. М.2012.39-41бб
4. К.Ф.Тихонов. Уголовно-правовая характеристика мошенничества и способов его совершения. М.2009.142-143бб
5. А.И.Долгова. Значение уголовно-правовой борьбы с преступлениями против собственности. М.2013. 297б